

НА СВОЇЙ ЗЕМЛІ

Драма на 2 дії, 5 картин з прологом і епілогом.
За спогадами Тараса Бульби-Боровця «Армія без держави».

ДІЙОВІ ОСОБИ

Оповідач.

Тарас Бульба-Боровець – отаман УПА «Поліська Січ».

Петро Смородський,

Леонід Щербатюк-Зубатий – начальники штабу Головної Команди УПА.

Ростислав Сиголенко – сотник УПА, ад'ютант отамана.

Василь Раєвський – представник президента УНР в «Поліській Січі».

Андрій Лівницький – президент УНР у вигнанні.

Садовський,

Чоботарів, полковники Генерального штабу УНР.

Валійський

Соловей,

Кандиба,

Семен

Мартин – Семенів батько.

Настя – Семенова дружина.

Наталія і Михайло Тумановичі – київські інтелігенти.

Овчаревич – директор кар'єру.

Гальтерман,

Шер,

Пфайль,

Радомський

Старшини, козаки «Поліської Січі», селяни.

Дія перша

Пролог

Перед закритою завісою на авансцені зліва від глядачів прожектор висвітлює Оповідача.

Оповідач. Події минулих днів... Вони привертають увагу кожного, чії думки спопеляє жадою пізнання, хвилюють, тривожать. А надто, коли йдеться про історію свого краю, свого народу. Складну, суперечливу, сповнену героїкою і трагізмом, розчаруваннями й злетами. І знову розчаруваннями, і знову злетами.

Спалахує ще один прожектор, його світло, спрямоване в залу, вихоплює там то одне, то інше обличчя.

Оповідач. Як промінь прожектора, проймаючи сутінки зали, висвітлює ваші обличчя, молоді й не дуже, одухотворені високими пориваннями й обтяжені щоденними клопотами, так і неупереджений погляд в минуле дозволяє побачити події й постаті, багатьма мало знані, замовчувані, або знані в кривому віддзеркаленні.

Але завіса часу і забуття врешті-решт підніметься й ми перегорнемо декілька сторінок не такої вже й далекої минувшини, сповненої героїкою і трагізмом, розчаруваннями і злетами. І знову розчаруваннями, і знову злетами.

Прожектори гаснуть, піднімається завіса.

Картина перша

Серпень 1941 року, околиця містечка Клесів. На подвір'ї садиби розмістилися козаки «Поліської Січі» УПА. Серед них Соловей, Кандиба, Семен. Хто лежить на траві, хто сидить на колодах чи просто на землі. Співають на мотив народної пісні «Ой наступила та чорна хмара»:

Ой наступила та чорна хмара
На козацький край...
Ой то не хмара - вража навала
Йшла в наш тихий рай.

Зайди чекісти, хижі нацисти
Ще й нещасний лях
Від хліба-солі, рідної волі
Йшли нас визволять.

Ворог грабує, палить, мордує
І в ясир веде...
Хто ж за Україну, проти руйни
В бій нас поведе?

Ой не журися, рідная мати –
Ще нам не кінець, –
За рідну волю кличе до бою
Бульба-Боровець.
Ми ще розвієм чорні хмари,
Безпросвітну ніч –
Вся наша сила, наша надія
Це – «Поліська Січ!»..

З хати виходить Тарас Бульба-Боровець. Побачивши його, вояки схоплюються.

Бульба-Боровець (*махає заспокійливо рукою*). Сидіть, сидіть, хлопці... А що це за пісню ви співали? Наче знайома, а слова якісь не ті...

Соловей (*киває на сусіда*). То його ж он, Кандибині слова, а мелодія – народна.

Кандиба (*засоромлено*). Вибачте, пане отамане, то так, баловство...

Бульба-Боровець. Е ні, козаче, пісня для повстанця - то не баловство. Вона дух піднімає, до помсти кличе. Якщо, звичайно, гарна пісня...

Соловей. А ця – якраз така...

Бульба-Боровець. То прошу, заспівайте, хлопці, ще...

Спочатку несміливо, а далі дружніше й гучніше козаки співають:

Ой заgrimіли визвольні громи,
З ночі стався день –
Це Тарас Бульба, батько-отаман
Січ у бій веде.

Ой не забудуть райхскомісари,
Ні політруки,
Як за свободу свого народу
Йшли поліщуки.

Бульба-Боровець вслухається в слова пісні. З усього його вигляду видно, що він зворушений.

Бульба-Боровець. Дякую, хлопці... І тобі щиро дякую, Кандибо, за добре слово... Як це в тебе? «Ми ще розвієм чорні хмари, Безпросвітну ніч - Вся наша сила, наша надія Це - «Поліська Січ!» Гарно сказано, молодець!

Підходить до вояка і обнімає його.

Бульба-Боровець (*піднесено*). Та щоб з отакими козаками ми не здобули волі для України?!

Тим часом у дворі з'являються ад'ютант Бульби-Боровця сотник Сиголенко і Смородський – худорлявий чоловік років за п'ятдесят. Відразу видно, що це людина військова.

Сиголенко. Пане отамане, з вами хоче говорити оцей ось пан...

Козаки, щоб не заважати їх розмові, відходять убік.

Смородський. Пане отамане, дозвольте відрекомендуватися: полковник Петро Смородський. Зголошуюсь до вашої диспозиції в «Поліську Січ»... Ось мої документи. (*Простягає документи Бульба-Боровцю*).

Бульба-Боровець (*бере їх, переглядає*). Особистий паспорт, послужний список армії Української Народної Республіки... Полковник Генерального штабу... Грамота Хреста Симона Петлюри... Дипломи двох факультетів вищої школи, агроном і торговельник. (*Повертає документи Смородському*). Сердечно вітаю, пане полковнику. Дуже приємно познайомитись. Де ж ви мешкали і звідкіля оце добилися до нас?

Смородський. Мешкав я у Рафалівці Сарненської округи. Торік був засуджений більшовиками, втік з транспорту. Ховався в Карпатах майже рік, а тепер іду до хати. Про нашу Січ почув ще у Львові. Душа помалу відживає. Зголошуюсь до військової служби, а до хати вспію...

Бульба-Боровець (*після деяких роздумів*). Що ж, пане полковнику, ваш візит якраз доречний. Маю з вами серйозну розмову, але перед тим, коли не заперечуєте... (*До Сиголенка*). Пане сотнику, влаштуйте нашого гостя на постій. (*До Смородського*). А через годину запрошую вас, полковнику, до себе на обід.

Смородський. Дякую, пане отамане!

Сиголенко із Смородським виходять. Бульба-Боровець заходить в хату, підходить до телефонного апарата й піднімає трубку.

Бульба-Боровець. Алло... Командир окружної команди міліції Боровець... Зв'яжіть мене, будьте ласкаві, з головою міста Сарни паном Маринюком... Дякую... (*Після невеликої паузи*). Пане адвокате, радий вас вітати... Маю до вас делікатне запитання. Чи не знаєте ви полковника Смородського з Рафалівки?.. Так, він живий, щойно я з ним розмовляв... Знаєте? І раді, що він живий?.. Кажете, це дуже поважана та високозаслужена перед нацією людина? Дуже дякую вам, до зустрічі.

Бульба-Боровець кладе телефонну трубку й, задоволений розмовою, в роздумах походить кімнатою. Тоді зупиняється й гукає.

Бульба-Боровець. Стійковий!

Знадвору вбігає Семен.

Семен. Слухаю вас, пане отамане.

Бульба-Боровець. Пошли когось із хлопців, хай через півгодини принесуть обід... Для трьох осіб. І поклич до мене сотника Раєвського.

Семен. Я миттю, пане отамане.

Як з'явився, так само і зникає. Бульба-Боровець сідає до столу, виймає із сумки папери, переглядає їх, відтак щось поспішно пише. У дверях з'являється сотник Василь Раєвський.

Раєвський. Дозвольте увійти, пане отамане?

Бульба-Боровець відривається від паперів.

Бульба-Боровець. Звичайно, пане Василю, я на вас чекаю... Прошу, сідайте...

Раєвський сідає навпроти Бульби-Боровця.

Бульба-Боровець. Здається, нам пощастило. Щойно я розмовляв з людиною, яка нам вкрай потрібна. Вам нічого не говорить прізвище полковника Смородського?

Раєвський задумується.

Раєвський. Якщо не помиляюся, то зустрічав на одному зі списків у Варшаві як людину, котра може прислужитися нашій справі...

Бульба-Боровець (*теж задумується на якусь мить, а тоді вигукує*). Як же я міг забути... (*Пояснює Раєвському*). Через деякий час, як я повернувся в Україну, наш Сарненський обласний осередок Українського національного Відродження в одному зі своїх звітів повідомляв, що полковник Смородський ліквідований більшовиками... А він щойно воскрес і дуже до речі!

З'являється Семен з сякими-такими найдками.

Семен. Дозвольте, пане отамане?

Бульба-Боровець прибирає папери зі столу. Семен розставляє на ньому принесене й виходить.

Раєвський. Бачу, я невчасно...

Піднімається, наміряючись вийти.

Бульба-Боровець. Ні, залиштеся, пане Василю... Як ви подивитеся на те, коли я запропоную полковникові Смородському очолити наш штаб? Й хотів би, щоб ви при цьому були присутніми. (*По паузі*). Допоможете мені ознайомити нового начальника штабу з нашими справами.

Раєвський. Але чи достатньо того, що знаємо про цю людину, щоб доручити таку відповідальну роботу?

Бульба-Боровець. Розумію ваші сумніви, дорогий сотнику, але самі знаєте, що на цій посаді потрібен професіонал. А полковник має гарний послужний список. До того ж я щойно отримав характеристику

полковника від людини, якій цілком довіряю. Та ви й самі говорите, що в Уряді він занесений у список надійних людей.

Раєвський. Зрештою, перебирати, як та гонорова дівка кавалерами, не доводиться, час покаже.

Бульба-Боровець. От-от, час покаже.

На подвір'ї в супроводі сотника Сиголенка з'являється полковник Смородський. Заходять у хату. Бульба-Боровець піднімається їм назустріч.

Бульба-Боровець. Прошу, пане полковнику.

Сиголенко. Пане отамане, дозвольте відлучитися, маю нагальну справу.

Бульба-Боровець. Можете йти...

Сиголенко виходить.

Бульба-Боровець (*киває на Раєвського*). Знайомтесь, полковнику, сотник Раєвський - зв'язковий офіцер Уряду до Головної Команди УПА. Не так давно прибув з Варшави... Прошу, панове, до столу. (*Сідають*). Вибачайте, полковнику, за певну негостинність, але обідатимемо без чарки. У нас це не дозволено, ні козакові, ні отаманові.

Смородський. Я не особливий прихильник Бахуса, отож не переймайтеся тим, пане отамане.

Бульба-Боровець. Тоді, як у нас у Бистричах кажуть, з Богом. (*Хреститься*). А разом і порозмовляємо. Гадаю, одне іншому не завадить.

Якусь хвилину мовчки їдять.

Бульба-Боровець (*уважно дивиться на полковника*). Пане полковнику, через певні обставини ми залишилися без начальника штабу Головної Команди УПА. От і хочу запропонувати вам посісти цю посаду... Що ви на те скажете?

Смородський (*без якихось зовнішніх емоцій*). Я готовий прислужитися нашій справі на будь-якій посаді. Та все ж, людина я вам незнайома, ні мої знання, ні мої здібності вам невідомі і раптом ця пропозиція...

Бульба-Боровець. Земля добрими чутками повниться. Цього достатньо, щоб довіряти вам. А щодо професійних здібностей, то у вас буде можливість їх проявити.

Смородський. Коли так, то як людина військова не посмію заперечити ваше рішення.

Бульба-Боровець. От і добре! А тепер наберіться терпіння, бо мушу зробити невеличкий екскурс в минуле.

Смородський. Цього мені не позичати.

Бульба-Боровець. Так от. Після поразки визвольних змагань 17-21 років багато чільних діячів української революції, особливо військовиків, осіло в наших краях. Та ви й самі із тієї когорти. Їх погляди справили на нас, поліщуків, величезний вплив. Через них ми налагодили контакти з центральними органами руху, заснували підпільну організацію під назвою «Українське національне Відродження». Вона поступово зміцнювалась, скеровуючи свою діяльність на плекання серед нашої молоді революційно-військових традицій. Згодом прийшов висновок, що тільки під охороною національної армії українська національно-політична думка зможе стати на службу суверенному державному будівництву. Це означало, що народ мав готуватися до збройної боротьби...

Коли в тридцять дев'ятому Польща капітулювала перед Гітлером, реальність такої боротьби стала очевидною. (*Замовкає*).

Звертається до Раєвського.

Бульба-Боровець. Пане Василю, може, продовжите?..

Раєвський. Будь ласка... (*Продовжує розповідь*). Була опрацьована більш-менш докладна схема нової військово-революційної організації за територіальним принципом совєцької адміністративної країни. Вона приблизно була такою: Головна Команда. Далі, дві чи найбільше чотири області становлять Окружну Січ з територіальною назвою. Наприклад, «Поліська Січ», «Волинська Січ», «Полтавська Січ». Затим – обласна бригада, районний полк, курінь (батальйон), сільська сотня. Потім неповна сотня або відділ. На випадок всенародного зриву Окружні Січі злучаються в групи з двох, трьох або чотирьох округ. В основному планувалося мати 5 груп: група Північ, Схід, Південь, Захід, Центральна. На даний час згідно з наказом Уряду УНР сформована лише одна бойова одиниця майбутнього війська під назвою «Поліська Січ» Української Повстанської Армії, що налічує в собі до десяти тисяч вояків. Всі інші січі УПА поки що тільки в проекті і в абсолютному підпіллі.

Бульба-Боровець встає від столу і ходить по кімнаті. Раєвський із Смородським і собі хочуть встати, але отаман їх зупиняє.

Бульба-Боровець. Сидіть, сидіть, панове. (*До Смородського*). Ви ж, полковнику, з дороги...

Смородський. Дякую, пане отамане...

Бульба-Боровець (*Продовжує розповідь*). Мушу сказати відкрито, що наші молоді кадри були чудові виконавці, але провідного командного та штабового мозку організації нам категорично на місцях

бракувало. З таких причин мені було тяжко впоратися з моїм завданням, особливо у військових питаннях. Основи військової справи я знаю і понад усе її люблю, але ж я таки цивільна особа. Де взяти фахове знання майбутнього командира, начальника штабу, інтенданта, зброяра, адміністратора та вишколювача війська?.. Від кого і як навчитися бойових операцій і тактики партизанської війни?..

Смородський. В «культурной стране» Сталіна чого-чого, але фахової літератури не бракувало. В тім числі і з військової ділянки...

Бульба-Боровець. От-от! День і ніч почали ми «гризти граніт військової науки». Ганнібал - Чингізхан - Суворов - Наполеон - Клаузевіц - Фош... Клаузевіц доказує, що війна – це продовження політики іншими засобами. Це нам відомо. Фош вчить, як вести регулярну війну. Нам ще далеко до того. На це в нас є Генштаб. Як же партизани можуть воювати? В блискавичному наступі та в ще блискавичнішому відступі полягає вся суть партизанської війни.

Смородський з цікавістю і явним захопленням дивиться на Бульбу-Боровця.

Бульба-Боровець. Візьмемо інших - Хмельницький, Богун, Сірко, Омелянович, Павленко, Тютюнник, Котовський, Чапаєв... Так, це піонери партизанської війни. Від них дуже багато можна навчитись. Вони майже ніколи не приймали оборонного бою, а лише самі накидали його ворогові або зникали. Це – партизани-класики. Однак між технікою їхньої війни і нашої доби - велика різниця. Методи – ті самі, але техніка дії – цілком інша. Отже, хто?..

Бульба-Боровець запитально дивиться на Смородського, наче чекає від нього відповіді.

Смородський (*повторює*). Отже, хто?

Бульба-Боровець. Невловима бойова техніка отамана Махна та поступовий перехід від партизанки до регулярної державної акції Троцького і Котовського – це чудове сполучення для прикладу кожному, хто хоче добре партизанити... Не лише для того, щоб партизанити, а й для того, щоб будувати державу. (*Зупиняється. До Раєвського*). Чи не так, пане Василю?

Раєвський. На оперативній техніці Махна ми почали самі перешколювати свої кадри по всіх районах. А зводиться вона до одного речення – з-під землі та під землю. З Троцького і Котовського взяли собі приклад, як повинна еволюціонувати революційна армія від партизанки до регулярної армії, підпорядкованої певній державній концепції.

Бульба-Боровець. Різниця була тільки та, що Троцький і Котовський збудували московсько-комуністичну імперію на руїнах нашої держави, а ми її мусимо відбудувати на руїнах московсько-комуністичної імперії.

Бульба-Боровець перериває розмову і очікуюче дивиться на Смородського. Той якийсь час мовчить, задумавшись.

Бульба-Боровець. То що ви на це скажете, пане полковнику?

Смородський. Вибачте за мою нетактовність, але окрім цих загальних міркувань, у вас є якісь конкретні напрацювання щодо дій повстанських загонів?

Бульба-Боровець. Так, є. З вибухом совєцько-німецької війни ми змогли залучити до нашої справи кваліфікованих старшин, зокрема полковника Дяченка, поручників Омеляніва, Дорошенка, які взяли участь у розробці оперативного плану. На жаль, через певні обставини вони змушені були залишити нас.

Смородський. Я можу ознайомитися з цим планом?

Бульба-Боровець. Звичайно, він перед вами... (*Показує на папери, що лежать на столі*).

Смородський. Тоді, якщо не заперечуєте, я займусь цим зараз же.

Бульба-Боровець. Тільки вітатиму ваш намір. Пан сотник у цьому вам допоможе. Як тільки закінчите - дасте про це знати.

Смородський. Добре.

Тим часом у дворі з'являються сотник Сиголенко та козаки з охоронного відділу. Бульба-Боровець виходить до них.

Смородський і Раєвський заглиблюються в папери.

Сиголенко. Пане отамане, хлопці неподалік у лісі натрапили на якихось людей. Що з ними робити?

Бульба-Боровець. Давайте їх сюди, а там побачимо.

Сиголенко подає рукою знак козакам.

Бульба-Боровець (*до Сиголенка*). Пане сотнику, розвідка з-під Олевська ще не повернулася?

Сиголенко. На жаль...

Бульба-Боровець. Як тільки прибудуть – відразу до мене.

Сиголенко. Буде виконано!

Тим часом козаки вводять у двір декілька чоловіків і жінок з дітьми, одягнених охайно, навіть вишукано, проте перебування в лісі позначилося на цій вишуканості. Звертають на себе увагу і молода жінка та чоловік, що, здається, цій зустрічі раді. Це Наталя і Михайло Тумановичі.

Бульба-Боровець (*вивчаюче дивиться на прибульців*). Хто такі будете?

Наперед з гурту виступає поважного віку чоловік – Овчаревич.

Овчаревич. Проше пана, я єстем керовник Клесувського кар'єру, технік Овчаревич. А то – мої родичі. Змушені ховатися в лісі, такі тепер часи настали.

Бульба-Боровець. А так, пане Овчаревич, часи тепер не ваші... *(Пильно дивиться на співбесідника)*. А ви ж мене не пам'ятаєте?

Овчаревич. Пшепрашем пана, але ми десь таки зустрічалися... А от де - не пригадую.

Бульба-Боровець. А я вас дуже добре знаю, пане керівник. Чи ви не забули, як колись, на Чабелі, глузуючи з мене як з «повзаючої замарахи», не хотіли приймати на роботу через моє неповноліття?..

Овчаревич *(схвильовано, але з певним гонором)*. Ах, та-а-ак! Тепер пригадую!

Бульба-Боровець. І пригадуєте, як не хотіли мені пояснити, що воно таке «філософія» та «проблеми»?

Овчаревич *(уже впевненіше)*. Так це ви, пане Боровец з «повзаючої замарахи» так вигнались... Поздоровляю, вітаю... І, очевидно, мушу попроситися з цим світом, правда?

Бульба-Боровець. Куди вам поспішати, пане Овчаревич? Гадаєте, ми воюємо з беззбройними людьми?

Овчаревич. Але ж... Образа не забувається... Чи не так?

Бульба-Боровець. Тією своєю зневагою ви змусили мене вчитися. Я хотів знати, що таке «філософія», «проблеми» та інші премудрості. Саме через вас я згодом сам став директором каменоломні. Так що я маю бути вам навіть вдячний за науку.

Овчаревич. Мені дуже приємно, що прислужився вам. Бардзо дзенькую за добре слово.

Бульба-Боровець *(іронічно)*. Нема за що. Дрібниці. *(До Сиголенка)*. Пане сотнику, відпустіть пана Овчаревича з його родиною. Тільки за умови, пане Овчаревич, що ви ніколи мені на очі не потраплятимете...

Овчаревич *(пробує схопити руку Бульби-Боровця й поцілувати)*. Будемо Бога молити за пана директора...

Бульба-Боровець. Ну-ну, облиште, Овчаревич... Проведіть їх, хлопці...

Овчаревич з родиною виходить. На подвір'ї залишаються Наталя і Михайло Тумановичі. Наталя підступає до Бульби-Боровця.

Наталя. Пане отамане!..

Бульба-Боровець *(до Наталі)*. А ви що ж залишилися, не пішли зі своїми?

Наталя. Бо ми не з ними. З Києва ми. Тумановичі, переховувалися в Острозі, а це спеціально до вас, щоб попроситися до партизанки.

Бульба-Боровець. Он як!

Михайло *(підступає і собі)*. Дозвольте відрекомендуватися. Михайло Туманович, син галицького греко-католицького священика. Доктор політичних наук Римського університету. Був у призові українських націоналістів, відлам Бандери, але розійшовся з ними, не погоджуючись з їхньою політикою, і пішов у підпілля, бо через своє антинімецьке наставлення переслідуваний німцями. Жив під псевдом Голуб. Коли ситуація стала вкрай небезпечною, виїхали з дружиною з Києва до Острога. Там не пробули довго, бо за нами почали стежити - кожна людина в малому місті на виду. І ми постановили піти в партизанку.

Наталя. Маємо до вас рекомендаційного листа...

Дістає зі сховку на собі листа й простягає його Бульбі-Боровцю. Той розгортає його, вчитується. Потім звертається до прибульців.

Бульба-Боровець. Що ж, пані Наталю й пане Михайле, ласкаво просимо. Тільки не знаю, чи ви довго витримаєте в наших «люксових» умовах... Доводиться часто воювати без набоїв. Спимо ми в стодолах, тоді як дощ, а так у лісі на мохові. Ще хлопці якимось не хворіють. Суп із салом свинячим - це єдине у нас меню. Крім того, хочу сказати, що тримаємо велику дисципліну.

Наталя. Те нас не лякає, пане отамане.

Бульба-Боровець. Ну, коли так... *(До козаків)*. Хлопці, приймемо до свого гурту ще двох партизанів?

Серед козаків пожвавлення, сміх.

Семен. О, то в нас уже й жінки заведуться!

Кандиба. А нащо тобі, Семене, чужа жінка, коли свою вдома маєш?

Семен. Та я ж про інших турбуюся!

Соловей. А що тут турбуватися, як пані Наталя зі своїм чоловіком до нас заявила!

Бульба-Боровець *(до Наталі)*. Не зважайте, пані Наталю, на цих жартунів. *(По паузі)*. То як назвемо пані Наталю, хлопці? *(До Наталі)*. Усі партизани у нас мають псевдо. Ось біля пенька сидить Лихо, спритний, скажу вам, хлопець. А цей – Батюшка, а отой он – Муха...

Кандиба. А хай буде Вишнею.

Бульба-Боровець *(до Наталі)*. Не заперечуєте?

Наталя. Чому б мала перечити, коли так гарно!

Бульба-Боровець. А про пана доктора й думати немає що: хай залишається Голубом. Чи не так? *(До прибулих)*. Вас, пані Наталю, приставимо до поранених, за ними будете ходити. Ну, а панові Михайлу, то й сам Бог велів пристати до відділу пропаганди при Головній Команді. *(До Сиголенки)*. Пане сотнику, найдіть постій для нових партизанів...

Сиголенко. Добре, пане отамане. *(До Тумановичів)*. Ходімо...

Всі виходять. Бульба-Боровець повертається в хату до Смородського і Раєвського, які вже, схоже, закінчили розмову.

Бульба-Боровець. Що ж, пане полковнику, чекаю на ваш присуд.

Смородський *(вагається)*. На жаль, я ще не можу сформулювати цілісну думку про ваш оперативний план дій, на це потрібен час...

Бульба-Боровець. Прошу вас, облиште свою делікатність, а скажіть відверто: це – маячня божевільного?

Раєвський *(посміхається)*. Ну, пан полковник так не говорив, але, здається мені, внутрішньо він готовий це сказати...

Смородський *(вибачливо)*. Мушу вам признатися, що голова моя наповнена систематизованими знаннями нормального часу та штабної практики регулярної армії... А тут...

Бульба-Боровець. Нам ваші знання якраз і потрібні!.. Згоден, що наш план воєнних дій недосконалий. Тоді, пане полковнику, запропонуйте свій.

Смородський *(гарячково крокує по хаті)*. Але як я можу скласти оперативний план проти противника, який не стоїть суцільним фронтом, проти якого мав би виставити теж суцільний фронт? Хто від нас праворуч? Вітер. Хто від нас ліворуч? Білоруси. Які сили противника? Не то 10, не то 40 тисяч на величезній непрохідній території. Де наші резерви? На небі. Чим озброєний ворог? Майже всіма родами зброї регулярної армії. Яка зброя у нас? Головним чином рушниця, кулемет, обріз, ручна граната. Де наші боеприпаси та постачання? Здебільш у ворога та по сховищах у лісах. Який транспорт? Де та які засоби зв'язку? Де медична та санітарна служба? Де взагалі все те, що потрібно для ведення війни? Нема нічого. В таких умовах жодного оперативного плану не вдасться скласти.

Бульба-Боровець *(спокійно)*. Пане полковнику, розумію, що я партизан-самоук. Але, не дивлячись на все те, що ви щойно сказали, воювати збираюся. Який же тоді вихід?

Смородський. Треба його шукати.

Бульба-Боровець. І я про це говорю! Думається, що наш наступ мусить мати два роди операцій: авангардні налети по ночах на опорні пункти ворога. Щоб він абсолютно не орієнтувався в наших силах та постійно не був готовий до такого удару... Та операції маркованого генерального наступу непроглядною масою вояків. Добре маневрування цими двома родами операцій мусить дати нам багаті наслідки.

Смородський *(роздумує)*. Що ж, сподіваюся, що в цьому я переконаюся після довшого вивчення нашого становища... Хотів би зустрітися з командирами окремих частин і районів...

Бульба-Боровець. За цим не буде затримки. Ми якраз готуємо акцію по визволенню Олевська і радий був би, якби ви відразу підпряглися до цієї справи. Сподіваюся також, що невдовзі ми станемо одностайними не лише щодо кінцевої мети нашої боротьби, а й тактики цієї боротьби у наших умовах.

Смородський. Я теж цього прагнутиму.

Встають, потискують один одному руки.

(Затемнення).

Картина друга

Листопад 1941 року. Колишні військові казарми містечка Олевськ. Тепер тут міститься штаб Головної Команди УПА «Поліська Січ». У штабі людно. Сюди-туди снують старшини, люди з цивільної адміністрації, господарники. Усім заправляє начальник штабу полковник Смородський. У дворі - знайомі нам уже вояки. З'являється Михайло Туманович.

Туманович *(до стійкового)*. Пан отаман ще не приїхав?

Стійковий. Ні, пане професоре...

Туманович. А пан полковник...

Стійковий. Щойно від нього вийшла делегація з Городницького порцелянового заводу...

Туманович входить у приміщення. Смородський встає йому назустріч.

Смородський *(вдоволено)*. Радий бачити вас, пане Михайле. Тільки що ще одну хорошу новину отримав - запущений в роботу Городницький порцеляновий завод. *(Бере зі столу фарфорову чашку і показує Тумановичу)*. Посланці від заводу привезли на показ... Щойно з печі.

Туманович *(бере чашку в свої руки, розглядає)*. Гарна робота! І як тільки їм вдалося за такий короткий час відновити виробництво?

Смородський. А що ж тут дивуватися! Закипіла робота без підганячів та бригадирів. А чому? Бо народ став справжнім власником засобів виробництва і творить сам, з своєї власної ініціативи. Відбудовуються фабрики та заводи. На очах виростають нові димарі, з'являються електростанції, залізничні та інші верстати, автоколони. Хтозна звідки беруться трактори, комбайни, жнивварки, молотарки...

Туманович *(в тон Смородському й собі захоплено)*. Я б додав до цього, що відроджується громадське життя, адміністративна самоуправа, культура, освіта, преса, охорона здоров'я!...

Смородський *(наче опам'ятовується)*. Не все так гладко, як оце ми намалювали...

Туманович. Але й зрушення у нашій «республіці» відбуваються гарні!

Смородський. Не сперечатимуся з вами, бо це означало б сперечатися з самим собою. А що є проблеми, то нам би тільки вистояти...

Туманович. Про одну з них я й прийшов вам розповісти, пане полковнику.

Смородський. Слухаю вас.

Туманович. Мабуть, зайве говорити, що наша газета «Гайдамака» донедавна мала дуже велику популярність не лише у звільненій нами Поліській котловині, а й по всій Україні як вільний пресовий орган, до якого не добралася ще німецька цензура. Ми намагалися тримати її в цілком незалежному тоні у відношенні до німців. Тобто газета їх просто промовчувала, начебто їх і немає...

Смородський. І я цю позицію цілком підтримую.

Туманович. Але відтоді, як редакцію перебрав отой учитель з Житомира Бобенко, газета різко змінила тональність. *(Виймає з похідної сумки газету, показує Смородському)*. Ось свіже число. Знову кадіння «визволителям»... Я мав розмову з паном Бобенком і знаєте, що почув у відповідь? Якщо його статті з «каділом» не будуть вміщені в газеті, то він поїде до Житомира скаржитися німцям! Як це так, мовляв, нас німці визволили від комунізму, а ми у своїй газеті про них навіть нічого не згадуємо.

Смородський. Коли відверто, пане Михайле, то така позиція мене теж почала турбувати. Часом видається, що «Гайдамака» перетворюється з органу «Поліської Січі» на німецьку районну газету. А цього допустити аж ніяк не можна!..

Їх розмову перериває Бульба-Боровець, який з'являється в дверях.

Бульба-Боровець *(підходить до Смородського і Тумановича, тисне їм руки)*. Добрий день, пане полковнику, добрий день, пане професоре... *(Втомлено сідає)*.

Смородський. Раді вашому приїздові, пане отамане...

Бульба-Боровець *(до Тумановича)*. Щойно, в'їжджаючи з Сарн на Червоноармійську вулицю Олевська, я побачив на першому будинку велику таблицю: «Вулиця «Поліської Січі». Дуже добре, думаю, що міська управа, перейменовуючи вулиці містечка іменами українських діячів, не забула й за своє сучасне військо. Але, виїхавши на головну вулицю, мало не остовпів. Там стоїть: «Вулиця Отамана Тараса Бульби». Розпорядіться напис негайно зняти, а вулицю перейменувати...

Туманович. То воля місцевої управи...

Бульба-Боровець. Чи треба вас переконувати, що це недоречно? Прошу, поясніть їм...

Туманович. Слухаю, пане отамане! *(Виходить)*.

Бульба-Боровець *(до Смородського)*. Розумію, вам, пане полковнику, не терпиться дізнатися про результати моїх переговорів у Рівному з генералом Кіцінгером. Але перед тим, прошу кілька слів про ситуацію тут, в Олевську...

Смородський. Все йде своєю чергою. Налагоджуємо на звільненій території господарку, освіту, культуру, органи самоврядування. *(Показує на чашку)*. Ось з Городниці з порцелянового заводу привезли на показ, щойно випустили...

Бульба-Боровець бере в руки чашку, розглядає.

Бульба-Боровець *(захоплено)*. Файно вміють робити!.. *(Ставить на стіл)*. Що ще?

Смородський. З паном Тумановичем ми тільки що говорили про нашу газету... І про Бобенка...

Бульба-Боровець. Я сам збирався серйозно поговорити з Бобенком, але про це давайте пізніше...

Смородський. З Житомира до Олевська прибув гебітскомісар, який почав заводити свої порядки.

Бульба-Боровець. Цікаво...

Смородський. Він поставив вимогу, щоб штаб «Поліської Січі» підпорядкував свою роботу його наказам.

Бульба-Боровець. Захотілося панові гебітскомісару спокійно жити під охороною української зброї?.. *(Після певної паузи)*. І що ж ви на те?

Смородський. Я послав сотника Сиголенка до гебітскомісара повідомити його, що «Поліська Січ» як українська військова одиниця німецькій цивільній владі не підлягає, а тримає зв'язок з німецьким

військовим командуванням. І наша відповідь на нову ситуацію буде дана гебітскомісарові після порозуміння пана отамана з генералом Кіцінгером.

Бульба-Боровець. На жаль, такого порозуміння не сталося. На нашу вимогу визнати «Поліську Січ» в силі десяти тисяч багнетів як спеціальну українську військову частину для охорони Поліської котловини начальник тилу України генерал Кіцінгер заявив, що він тут безпорадний. Ця територія вже входить в орбіту впливів цивільної німецької влади, а не армії. Отже, й питання безпеки її території вже не належить до компетенції німецької армії, а до компетенції райхскомісара України та його адміністративних і поліційних органів. Отримавши таку відповідь, до жодних представників Коха у Рівному я не заходив.

Смородський. Про їх ставлення до нас можна судити з політики Олевського гебітскомісара... *(Після паузи)*. Тоді що нам залишається? Розпочати повсюдно відкриту збройну боротьбу проти нового окупанта?

Бульба-Боровець. Я мав у Рівному зустріч з представником Уряду паном Раєвським. Зложив через нього звіт про всю нашу досюгочасну роботу. На його думку, ситуація така, що втриматися на довгий час на очищеному від большевиків Поліссі немає можливості. А співпрацювати з німецькою цивільною адміністрацією, підтримуючи її грабежі та розбої, – значить ганьбити себе.

Смородський. Штаб готовий переставитися на підпільно-повстанську акцію. В лісах закладені склади зброї, продовольства. Старшини, кому це належить, мають розпорядження, як діяти на такий випадок.

Бульба-Боровець. Але з уваги на те, що й самого Президента пана Лівницького німці тримають під домашнім арештом у Варшаві, ця акція мусить вестися дуже обережно, так наче б Президент про неї нічого не знає. Окрім того, ми не маємо права підставити під репресії сотні, тисячі людей, які повірили в нас і співпрацюють з нами в господарських, освітніх, культурницьких справах на всій території Полісся. А що такі репресії послідувать, як тільки ми відкрито виступимо проти німаків, - немає сумніву.

В приміщення входить схвильований Сиголенко.

Сиголенко. Дозвольте, пане отамане... Це нечуване нахабство!

Бульба-Боровець. В чому справа, пане сотнику?

Сиголенко. Щойно в гебітскомісара я мав розмову з одним гавітштурмфюрером СС з Житомира. Він привіз наказ обласної команди СД «Поліській Січі» негайно «ліквідувати всіх жидів» у Олевську та інших районах!

Бульба-Боровець *(намагається бути спокійним)*. Цього треба було чекати... Пане сотнику, дайте цьому фюрерові таку відповідь: «По-перше, «Поліська Січ» - це українська військова частина, яка не підлягає юрисдикції німецької цивільної влади і має своїм завданням боротися не з цивільним населенням, а лише з озброєним противником». *(Після деяких роздумів)*. І, по-друге: «З уваги на те, що останні наші переговори з генералом Кіцінгером щодо дальшого існування «Поліської Січі» як окремої української частини не дали позитивних наслідків, ця формація з сьогоднішнього числа розв'язується. Олевський штаб ліквідується. Всі люди йдуть по домах...» *(До Смородського)*. Пане полковнику, підготуйте від мого імені відповідного наказу, й дайте команду зібрати Олевський гарнізон для його зачитання. Пошліть із ним надійних людей у всі інші частини для його оголошення і виконання. Це, так би мовити, для розголосу. А тих, кому належить знати, повідомте про перехід частин на нелегальне становище. Але, повторюю, це має робитися в повній таємниці. *(До Смородського)*. Ви згодні, пане полковнику, з таким рішенням?

Смородський. З моменту приїзду гебітскомісара до Олевська та перебрання ним цивільної влади ми не можемо мати нічого спільного з тим, що тут діється.

Сиголенко. Але ж, панове, ті гітлерівські людодіи трактують масову ліквідацію беззбройних людей як якусь зовсім нормальну річ! Віддано вже наказу, щоб завтра вони зібралися на майдані з своїми речами для «переїзду» в інше місце... Цих людей треба врятувати!

Смородський. В наших казармах працює чимало жидів шевцями, кравцями, гарбарами та іншими ремісниками... Треба пустити поміж них чутку про справжні наміри німаків.

Бульба-Боровець. Проговоріться, пане сотнику, і перед головою жидівської громади, що цей «переїзд» означає. Хай уночі втікають, поки є ще час. *(Після паузи до Сиголенка)*. І розпорядіться, щоб Олевський курінь був зібраний через дві години біля штабу Головної Команди в повному виряді для останнього звіту та зачитання ліквідаційного наказу. Попередьте поручника Зубатого, щоб був готовий до звіту.

Сиголенко. Слухаю, пане отамане. *(Виходить)*.

Бульба-Боровець *(до Смородського)*. Прошу вас, пане Петре, необхідні документи підготуйте як належить, з усією точністю та педантичними формальностями... Так, як у регулярній армії.

Смородський. В цьому можете не сумніватися, пане Головнокомандуючий.

У дворі штабу здійснюється гамір. Бульба-Боровець виглядає надвір і помічає... Овчаревича в оточенні козаків.

Бульба-Боровець *(здивовано)*. Овчаревич! А він що тут робить?

Виглядає у двір і Смородський.

Смородський. А-а-а, та це ж директор каменоломні з Клесова...

Бульба-Боровець виходить назустріч Овчаревичу.

Овчаревич (*запобігливо*). Знаю, знаю, пане Боровець, що маю не потрапляти на ваші очі. Але що тут вдієш, коли так сталося? Власне, я до pana Смородського...

Бульба-Боровець. Пан Смородський зайнятий нагальними справами...

Овчаревич. Але я добирався сюди теж у нагальній справі. Як то так, маю завдання од pana Смородського негайно пустити в дію Клесувського кар'єра, а тоті вояки забрали зі складів всю вибухівку! Чим маю дробити камінь?

Бульба-Боровець. Про яких вояків пан Овчаревич говорить?

Овчаревич. Про яких, про яких... Та про ваших же! То такі пронири, пшепрашем pana, що вшітко забрали. Кажуть, війна, пане директоре, треба на війну. Хіба я не знаю, що війна? Та пан Смородський каже: дай щепеню, дай каменю, українська влада не руйнувати, а будувати збирається... Та чи я проти...

Бульба-Боровець. Це приємно чути, пане Овчаревич, що ви не проти. А як до цього ставляться ваші співплемінники?

Овчаревич. Чи я їм суддя, пане Боровець? Люди бороняться, як можуть...

Бульба-Боровець. А так, бороняться. Що ж вони боронять? (*Іронічно*). Берези, паціфікації, колонізацію? Право забрати в поліщука останній гектар землі для осадників, наших людей в ярма запрягати?

Овчаревич. Що маю на те мувіць?

Бульба-Боровець. А нічого! Просто пам'ятати, хто на чию землю прийшов... (*Після невеликої паузи*). Амонал ви отримаєте... І я б не радив вам отак сміливо роз'їжджати лісами в такий непевний час... Хтозна на кого натрапите.

Овчаревич. Бардзо дзенькую, пане Боровець, бардзо дзенькую. (*Кланяється*). І до відзення.

Овчаревич виходить. З'являються Сиголенко та кілька старшин.

Бульба-Боровець. Панове, на вас чекає начальник штабу.

Сиголенко залишається, а старшини заходять у приміщення, видно, як Смородський дає їм розпорядження, але голосів надворі не чути.

Сиголенко (*схвильовано*). Я ніколи не припускав, що жидівський народ є аж настільки фаталістичний! Після того, що сталося з ними в Києві, Рівному та Житомирі...

Бульба-Боровець. Ви розмовляли з головою їх громади?

Сиголенко. Я йому прямо сказав, щоб вони вночі втікали, поки ще є час.

Бульба-Боровець. І що?

Сиголенко. Він подякував і відповів, що повідомить про це усіх своїх людей, але чи хто з них буде тікати – він сумнівається. По-перше, тому що нема куди тікати, їх однак половлять і постріляють, а, по-друге, коли Бог допускає таку кару на Ізраїля за його гріхи, вони не мають права противитися Божій волі.

Бульба-Боровець. Словом, навіть якби ми спробували їх оборонити збройно, то це була б марна справа?

Сиголенко. Мабуть, що так...

Бульба-Боровець. Розпорядіться, пане сотнику, коли хтось із жидів надумає втікати, хай наші хлопці їм допоможуть.

Сиголенко. Добре, пане отамане.

Розмова в Смородського закінчується, старшини розходяться. Разом з ними виходить із штабу і полковник.

Бульба-Боровець. Усе готово, пане полковнику?

Смородський. Так, пане отамане, старшини збирають козаків... Ось ліквідаційний наказ.

Бульба-Боровець бере папери, уважно читає їх, вносить кілька поправок, повертає Смородському.

Бульба-Боровець. Розумію, що це вистава для чужих очей, але не хвилюватися не можу. Завершується легальний етап нашої боротьби, коли ще були надії збудувати нашу державу за допомогою чужої сили. На жаль, ці надії не виправдалися. Я й сам у те мало вірив, але мусив діяти, виходячи з обставин.

Смородський. Пане отамане, якраз про нові обставини я й хотів би вам дещо сказати.

Бульба-Боровець. То прошу, пане Петре, я слухаю вас. (*Відходять убік*).

Смородський. З уваги на те, що нова організаційна структура нашої армії передбачатиме надалі дію виключно малих, дуже рухливих бойових одиниць, а не великих, неповоротких з'єднань, раджу вам набирати вояків та командний склад із здорових, молодих та не зв'язаних родиною чи маєтком людей. Серед старшої генерації таких людей небагато. Надалі ми можемо служити вам радою з свого воєнного досвіду, читати лекції на підпільних курсах та школах і т.п. Тому весь тягар практичного керівництва та командування армією доведеться перекласти на наш молодий актив... Думаю, пане Тарасе, ви розумієте,

що ця моя порада викликана виключно турботою про дальший успіх нашої справи, а не якимись особистими інтересами.

Бульба-Боровець. Пане Петре, ви прийшли до нас за покликом совісті, в час, коли ваша допомога була мені дуже потрібною, налагодили роботу штабу, багато старшин пройшло під вашим керівництвом належний вишкіл. То за що маю вам дорікати тепер?

Смородський. Дякую... Коли так, то дослухайтесь до ще однієї поради.

Бульба-Боровець. Говоріть, полковнику!

Смородський. Щодо нового начальника штабу, то я б зупинився на особі поручника Леоніда Щербатюка-Зубатого. Хоч він і не має вищої військової освіти, але це вроджений революціонер та партизанський командир широкого масштабу. Політично розвинений, далекозорий прогностик, блискучий тактик, ошадний і скромний господарник...

Бульба-Боровець. Я б додав до цього, що поручник високоінтелігентна та бездоганно чесна людина. Крім своєї рідної, він добре володіє російською, польською, німецькою, англійською та французькою мовами... Знаю, що за Зубатого всі наші люди готові кожної хвилини положити голову.

Смородський. От і добре, що наші думки збігаються. А я завжди готовий буду вам прислужитися, як тільки в тому виникне необхідність.

За час їхньої розмови на площі підковою вишикувались вояки Олевського гарнізону, зібралися старшини. Усім порядкує інспекційний старшина гарнізону поручник Леонід Щербатюк-Зубатий.

Бульба-Боровець. Ну що ж, пане полковнику, пора.

Смородський. Пора, пане отамане.

Підходять до козаків, стають у центрі в оточенні старшин.

Щербатюк-Зубатий. Струнко! На плече! З плеча – почесць дай! *(Підходить до Бульби-Боровця)*. Пане Головнокомандуючий «Поліської Січі» та цілої Української Повстанської Армії. Олевський гарнізон до зачитання наказу вишикуваний. Інспекційний старшина гарнізону поручник Щербатюк-Зубатий!

Бульба-Боровець. *(Не по-військово, схвильовано)*. Дякую, пане поручнику.

Бульба-Боровець із старшиною обходить шеренги й повертається на попереднє місце.

Бульба-Боровець. Дорогі мої побратими, хлопці! Не дивуйтеся наказу, з яким зараз ознайомить вас начальник штабу пан полковник. Не завжди нам доводиться робити те, що бажаємо, що підказують нам наші патріотичні почування. Часом обставини бувають сильнішими за нас. Але закликаю вас: не падайте духом, боротьба наша продовжується... Прошу, пане полковнику.

Смородський *(виступає уперед, зачитує наказ)*.

«Наказ номер двадцять по Головній Команді УПА, дня 16 листопада 1941 року.

1. У зв'язку з закінченням наших бойових дій по очищенню Полісся від большевицьких партизанів і всяких анархістських банд, наш відділ «Поліська Січ» розпускається.

2. Всім моїм дорогим братам січовикам, котрі на мій заклик добровільно взяли зброю, приношу сердечну подяку за довір'я в моїй особі як вашого коменданта і за доказ жертвовної служби для рідної України.

«Поліська Січ» скропила свій славний шлях через непрохідні болота і ліси кров'ю, встелила його своїми і ворожими трупами. Ми зробили все, що було в нашій силі, віддали для Батьківщини велику жертву, аж до нашого життя.

Тепер складаємо зброю нашу, підняту на ворога, і будемо чесно і жертвовно працювати для добра нашої Батьківщини на відновлення знищеного краю...

3. Найбідніша гілка України – болотне Полісся, яке довгими віками спало летаргічним сном, пробудилося в своєму славному житті. Свідченням цього є наша рідна «Поліська Січ» з її високим патріотичним духом і глибоким народним змістом. Пролита нашими січовиками свята геройська кров на обороні своєї землі і нещасного пограбованого населення – це історичні документи, що ми живемо, і показники, що ми будемо жити далі.

Хай живе вічна слава «Поліської Січі»!

Хай живе наш рідний український народ і його вільна держава!

Слава Україні!

Тарас Бульба-Боровець, отаман «Поліської Січі».

Смородський умовкає. Слово бере Бульба-Боровець.

Бульба-Боровець. Дякую, хлопці, за службу. Командири оголосять вам інші накази, якими підвищено козаків Олевського гарнізону до рангу старших козаків, а всіх старшин і підстаршин, які досі були у лавах «Поліської Січі», затверджено в рангах на один ступінь вище. Всім воякам буде видано посвідки про службу...

Бульба-Боровець перериває виступ, дивиться на вояків, що стоять схвильовані, а в декого з очей котяться сльози.

Бульба-Боровець. Я бачу ваші сльози, сльози гордого молодого лицарства, яке не плакало, коли вам фельдшери без наркозу ампутували руки або ноги в найпримітивніших санітарних умовах. Але тепер, коли без жодного фізичного болю ампутують символ вашої вояцької честі – скромну стару рушницю – на ваших очах я бачу сльози. Плачу і я разом з вами...

Бульба-Боровець умовкає, не годен промовити й слова. Слово знову бере Смородський.

Смородський. Панове повстанці! В моєму житті це вже другий раз доля судила розставатися з тим, що святе для вояка, – зі своєю зброєю. Перший раз я віддав свою зброю полякам у двадцятому році, коли армія Української Народної Республіки закінчила свої трагічні визвольні змагання. Сьогодні я віддаю зброю німцям, коли військо тієї ж самої Української Народної Республіки, що ним є наша славна Січ, гідно і чесно виконало один етап свого бойового завдання. Але сьогодні мені набагато легше скласти цю зброю, бо це робиться на початку, а не в кінці війни, як то було в двадцятому році. Цієї зброї тоді, як і тепер, нам ніхто не давав, а ми здобули її виключно самі. Це символ і наявний доказ, що коли Україна знову видасть нам бойовий наказ, то ми знаємо, де і як ту зброю знову здобувати. Але все це ми мусимо робити мужньо та розважно, згідно з наказами і планами національної влади та Головної Команди Військ України.

Полковник Смородський витягає з кобури свого пістолета, цілує і кидає на землю. За його прикладом так само робить цілий курінь. Звучить пісня «Про «Поліську Січ» УПА»

(Завіса).

Дія друга

Картина третя

2 січня 1942 року, приватна квартира у Варшаві. В помешканні Президент УНР у вигнанні Андрій Ливицький - чоловік похилого віку, отаман Тарас Бульба-Боровець, сотник Раєвський, полковники Садовський, Чоботарів, Валійський. Всі в цивільному. Сидять і стоять хто де.

Ливицький. Гадаю, панове, відрекомендувати вам наших гостей немає особливої потреби. (Показує рукою спочатку на Бульбу-Боровця, а відтак на Раєвського). І пан отаман, і пан сотник щойно повернулися з України, де виконували завдання Уряду. Отож маємо добру нагоду почути, що діється на теренах, окупованих німцями, з перших, так би мовити, вуст... Прошу, пане Тарасе...

Бульба-Боровець (встає). Детальний звіт про свою працю я подам, пане Президенте, як тільки закінчу його написання. А зараз зупинюся побіжно лише на найголовнішому. Як відомо, я був спрямований у свої краї для організації Української Повстанської Армії на випадок російсько-німецької війни. При цьому мав відповідний план, опрацьований Воєнним Міністром і Начальником Генштабу УНР генералом Сальським та його заступником шановним полковником Валійським...

Валійський (нетерпляче). Вибачте, пане отамане, це нам відомо. Ви б краще розповіли, чому його не зреалізували...

Бульба-Боровець (не виявляючи невдоволення, що його перервали). Якраз до цього я й підходжу. Ясно, що не всякий план точно втілюється в життя навіть у нормальних умовах, а що вже говорити про його реалізацію в умовах війни та запілля.

Садовський (звертається до Ливицького). З дозволу пана Президента...

Ливицький. Слухаю вас, полковнику...

Садовський. Хотів би, щоб пан Боровець детальніше змалював нам ці умови.

Бульба-Боровець. Будь ласка. З початком війни німецькі війська Поліської котловини зовсім не пробували здобувати, а просто її обійшли. Такий стратегічний маневр витворив досить цікаве становище: коли німецькі війська брали Смоленськ та Київ, у їх глибокому запіллі, а саме в трикутнику Пінськ-Мозир-Коростень, бродили розбиті частини советських дивізій, військ НКВД, міліції. Партійці і чекісти намагалися всіма силами тримати цю розбиту та здеморалізовану масу в своїх цупких руках.

Валійський (перериває). Тобто у вас була можливість в тих умовах розпочати всенародне повстання спочатку в Поліській котловині, а відтак і в усій Україні. Але ви не скористалися нею, а, навпаки, розпустили свої загони...

Ливицький (невдоволено). Пане полковнику, обличте свій звинувачувальний тон!.. (До Бульби-Боровця). Продовжуйте, пане Боровець.

Бульба-Боровець (до Валійського). Коли б ми, пане полковнику, гігантський план загального повстання й хотіли привести в дію, то на це в нас не було фізичних сил. Крім того, на практиці показалося, що такий

план був розрахований на територіальне військо цілої України. Але при «льотних» операціях без баз твердого запілля військові відділи, знаходячись на окупованій ворогом території, не можуть бути прив'язані до жодної місцевості, а мусять бути в постійному маневрі, незалежно від того, є бої чи нема.

Садовський. Врешті-решт, коли б ви всіма силами вдарили по одному окупантові України, тим самим допомогли б другому окупантові...

Бульба-Боровець. Звідси й випливала наша тактика: бити того, хто б'є нас. Допомогати тому, хто воює проти нашого супротивника, навіть і тоді, коли він – наш явний ворог. Маневрувати так, щоб обом окупантам нанести якомога більше втрат.

Валійський. Гадаю, що хоч у цьому ви мали успіх?.. *(Іронічно усміхається)*.

Бульба-Боровець. Вся наша початкова бойова акція зводилась до розбивання в'язниць, трудтаборів та відбивання від большевиків великих транспортів, мобілізованих у Червону Армію запасників, в'язнів та репресованих. Відбиту зброю й амуніцію ми відразу таємно ховали...

Чоботарів. Вибачте, пане отамане, що перериваю. Але тут доречно було б почути, як зустріли ваші земляки прихід німців...

Бульба-Боровець. Блискавичне захоплення всієї України німецькими військами й досить ліберальна окупаційна ситуація під тимчасовою військовою адміністрацією спочатку додали народним масам навіть деякі надії на те, що німці не такі вже й людоїди, як їх показує большевицька пропаганда. Робилися припущення, що з німцями все ж таки повинно бути краще, ніж з безбожним комунізмом.

Чоботарів. Отож ваша початкова співпраця з окупаційною владою не викликала у них спротиву?

Бульба-Боровець. Люди явно розуміли, що якась нова форма адміністрації української території під німецькою окупацією мусить бути, й коли цю адміністрацію німці передали нам, тим, кого вони добре знають і мають до них довір'я...

Валійський. Тобто ви вже встигли заслужити в німців довір'я? Чи не завелику ціну заплатили задля цього?

Бульба-Боровець *(схвильовано)*. Платити довелося не вам, полковнику, а мені. Своім чесним іменем... *(Заспокоївшись)*. Але тут йдеться про довір'я, котре висловлювали нам поліщуки, а не німці.

Ливицький *(застережливо)*. Ще раз прошу вас, облиште суперечку. Йдеться про вкрай важливі речі, щоб вони стали предметом для звинувачень один одного в непатріотизмі чи колаборантстві. *(До Бульби-Боровця)*. Продовжуйте, будьте ласкаві.

Бульба-Боровець *(продовжує доповідати)*. Так от, з огляду на ситуацію ми переставили військо УПА на офіційну «міліцію», організували в Сарнах її Окружну команду. В кожному більшому містечку стояв гарнізон силою від одного до двох батальйонів, а в кожному більшому селі – щонайменше одна-дві сотні з кулеметами, мінометами та з похованими гарматами. Загальним числом наша «міліція» в усьому Поліссі перевищувала десять тисяч вояків, не ізольованих район від району, а охоплених монолітною організацією і підпорядкованих наказам. Неофіційно – Головної команди УПА, а офіційно – Окружної команди міліції в Сарнах.

Садовський. І як це виглядало на практиці? *(Із зацікавленістю дивиться на Бульбу-Боровця)*.

Бульба-Боровець. А так, що німці намагалися використати наші сили для своїх цілей, а ми намагалися використати своє становище для нашої рідної справи. В очах німців ми залишалися далі як міліція, а для себе, хоч і неофіційно, діяли й рахували себе як українське національне військо – тобто силу, яка за сприятливих обставин мала очистити нашу землю від одного й іншого окупанта.

Валійський. Ви гадаєте, що такі сприятливі обставини ще не надійшли? Адже мали директиву розпочати збройну боротьбу проти нового окупанта, як тільки головний фронт досягне бодай Волги... Замість цього ви взагалі розпустили військо! *(Здивуванню його, здається, немає меж)*.

Бульба-Боровець. Ситуація склалася так, що німці почали поводити себе вкрай нетерпимо навіть до цивільного населення. Стало зрозумілим, що усі сподівання на їх толерантність до українського чину – то є міф і наш самообман. Але ми стояли перед дуже складним питанням: як перейти з «офіційного» становища на запільне. Адже у наш рух силою обставин було втягнуто майже все цивільне населення великої території, що налічує понад один мільйон людей, які працювали по наших військово-міліційних штабах, в адміністративних та громадських установах... *(Пауза)*. Якби ми несподівано втекли в «ліс» і відразу розпочали явну боротьбу з німцями, вся ця маса народу була б репресована. Вихід залишався тільки один: розв'язати «Поліську Січ» офіційною дорогою. Звільнивши всіх людей, порозсилати по домах, по можливості в інші місцевості, а таємно організувати в лісі новий штаб та нову базу для майбутніх партизанських акцій.

Валійський. Але наскільки виправдано було те робити - розпустити десятитисячну армію, щоб згодом створювати на голому місці нову?

Підходить майже впритул до Бульби-Боровця.

Бульба-Боровець (*незворушливо*). Здається, пан полковник не зовсім уважно дослухався до того, про що я говорив вище. Ми своїм вчинком не спровокували репресивних дій німаків проти населення. До того ж армія розпущена лише офіційно. Я переконаний, що всі десять тисяч вояків, підстаршин і старшин за якісь тиждень-два стануть до зброї, якщо лишень отримають про це наказ. За таким наказом я й прибув до Уряду...

Лівицький. У вас все, пане Тарасе?

Бульба-Боровець. Так, я закінчив. (*Сідає*).

Лівицький. А що скаже нам пан сотник Раєвський?

Раєвський. Я хотів би доповісти про політичну ситуацію в Україні під окупацією нового «визволителя» Гітлера.

Лівицький. То прошу пана...

Раєвський. Якщо коротко, вона є такою. Абсолютне політичне заперечення української нації та її волі до самостійності з боку німецького уряду. Найжорстокіша окупація та безоглядний варварський грабунок усієї економіки України, плановий грабунок усіх скарбів національної культури, ліквідація та заборона вищої освіти: рабам не потрібна освіта. Погром усієї нововідродженої української преси. Заборона писати у тій пресі про українську націю, її культуру, історію, а особливо згадувати українську державу. Почалися масові облави на людей по вулицях, домах, церквах та базарах. Цілі ешелони української молоді день і ніч їдуть з України на каторжні роботи до Німеччини...

Лівицький (*вражено*). Пане Раєвський, ви намалювали жахливу картину!

Раєвський. Я жодним чином не перебільшую того, що діється в Україні з приходом так званої цивілізованої влади.

Бульба-Боровець (*знову встає*). Мушу додати, що в цей самий час агенти НКВД, російська білогвардійщина з еміграції та місцеві фольксдойче, що всюди займають ключові посади в німецькій цивільній адміністрації, починаючи з остміністерства, райхскомісаріатів, гебітскомісаріатів і ляндрівтітв аж до останнього перекладача по всіх урядах та установах, доводять народ до такого розпачу, який у свій час викликав наказ Сталіна про «голу землю».

Раєвський. Як не прикро про це говорити, але картину пекла доповнює ще й внутрішня партійна міжусобиця серед патріотичних сил, аж до братовбивства включно...

Лівицький, що досі сидів, схоплюється і знервовано ходить по кімнаті...

Западає гнітюча мовчанка.

Лівицький (*розгублено*). То як же, на ваш погляд, маємо діяти?.. З вашого дозволу...

Виймає цигарку, похапливо припалює від простягнутої Бульбою-Боровцем запальнички.

Бульба-Боровець (*ховає запальничку в кишеню*). На часі негайна потреба підняти збройну боротьбу цілої України проти божевільного деспота.

Валійський. Нарешті й ви це усвідомили, пане отамане!..

Бульба-Боровець. Не буду вас переконувати, що усвідомив це значно раніше. А саме з нападом окупанта на нашу землю. Але одна справа усвідомлювати те, а зовсім інша дістати для цього можливості.

Всі в роздумах замовкли. Після деякої паузи.

Садовський. Становище України, прямо скажемо, катастрофічне. І мовчати нашому окупантові не можна, і підняти зараз народ на загальне повстання також не можна.

Раєвський (*гарячково*). Чому не можна? Гострі антинімецькі настрої опанували населення Києва, Дніпропетровська, Вінниці, Житомира. Та хіба тільки там? По всій Україні, де заводиться цивільна адміністрація райхскомісара, люди готові стати до зброї.

Чоботарів. А я теж гадаю, що треба зачекати. Це було б даремне проливання своєї крові і завчасна та велика допомога більшовикам.

Садовський. Я згоден з паном полковником. Не дивлячись на терор, нам треба ще деякий час не чіпати німця, доки фронт не перейде на російську територію...

Під час цієї дискусії Лівицький мовчки спостерігає за її учасниками, щось занотовуючи в записнику.

Лівицький (*підводячись*). Панове, наближається поліційна година, тому будемо завершувати наше засідання... (*Після паузи*). Думаю, ми маємо схвалити всі досьогочасні дії пана отамана, які вмотивовані були ситуацією, що склалася там, в Україні. А ситуація, як бачимо, вкрай непроста. Наші сподіванки на шкоре здобуття незалежності Україною розбиваються об мало залежні від нас реалії. Але я поки що не можу дати ні згоди, а тим більш наказу починати повстання в Україні... Отож ви вільні.

Валійський (*із запалом*). Пане Президенте!..

Лівицький (*твердо*). Я ж сказав, пане полковнику, поки що на цьому припинимо розмову. Треба спокійно і ґрунтовно проаналізувати становище.

Всі підводяться, виходять. Лівницький ледь помітним порухом залишає Бульбу-Боровця в кімнаті. Лівницький *(коли вони залишилися самі)*. Бачу, ви невдоволені результатом наради?

Сідає на канапу, припрошуючи сісти поряд себе й Бульбу-Боровця.

Бульба-Боровець *(схвильовано)*. Пане Президенте, невже це можливо, щоб нас били й топтали, а ми, наче гнила колода, мовчали? Невже всі наші довгочасні воєнно-революційні заходи були даремні?...

Лівницький *(кладає руку на плече Бульбі-Боровцю, проникливо)*. Дорогий мій сину Тарасе! Не дивуйся тому, що було щойно. Секрет не завжди зберігається при чотирьох очах, а що ж говорити про більше осіб? Тому то була одна сторона медалі, а зараз – друга. Я цілком схвалюю ваші досьогочасні дії і благословляю вас на святе діло. Як тільки Гітлер дійде до Волги, починайте його бити...

Бульба-Боровець схоплюється, намагається виструнчитися перед Лівницьким. Той, беручи його за руку, знову садовить поруч з собою.

Бульба-Боровець. Пане Президенте...

Лівницький. Одначе мій наказ, сину, абсолютна таємниця... Гадаю, ви й самі розумієте становище, в якому знаходимось...

Бульба-Боровець. Так, шановний пане Андрію.

Лівницький *(тепло)*. Я щойно не міг налюбуватися вашим бойовим запалом, що випливає з гарячої любові до Батьківщини. Але самого запалу мало. Потрібні ще холодний розум, політична калькуляція і доцільність тієї чи іншої дії... *(Після паузи)*. Радий, що у вас цього не бракує.

Бульба-Боровець. Ой, як інколи бракує!

Лівницький. А все ж виходите з усякої скрути з гідністю... Дійте і надалі так, як підказує серце...

Лівницький встає з канапи. За ним і Бульба-Боровець. Обоє розчулені.

Бульба-Боровець. Дякую, пане Президенте, за довір'я!

Лівницький. Хай вас всіх, дорогі наші герої-соколи, Господь-Бог збереже та проводить до повної перемоги над всіма ворогами України. Ваш лицарсько-патріотичний чин дасть нашій незалежній Батьківщині повну свободу. *(Обнімає Бульбу-Боровця)*.

(Затемнення).

Картина четверта

Серпневі сутінки, що от-от перейдуть у ніч. Бідняцька хутірська садиба десь у лісі під Людвиполем. Двором туди-сюди снує в господарських клопотах Семенів батько Мартин, людина уже в літах. Настя намагається приспати кількамісячного Василька.

Настя. Спи, мій рідний, спи дороженький. Вже нічка надворі, ходить, мов котик...

Зі згортка долинає плач.

Настя. Ну чого ти такий вередливий? *(Жартівливо)*. От прийде татко, усе розкажу йому! А він на тебе насвариться, скаже: «Ой який у нас синочок неслухняний уродився!»

Мартин увиходить в хату й чує ті її слова.

Мартин *(сердито)*. Якби й тому батьку доброго дрини дати. Повівся й кілька місяців не потикаєця додому!

Настя. Але, тату, хіба він належить собі? Коли б його воля...

Тим часом у дворі з'являється Семен. Він сторожко підходить до хати, заглядає у вікно, й побачивши, що там тільки свої, увиходить.

Настя *(скрикує)*. Ой, Семен! *(Кидається до нього зі згортком на руках, притискується)*.

Мартин. Про вовка промовка, а вовк у хату.

Семен *(цілуючи дружину і сина)*. Ви таке, тату, як не раді, що я прийшов?

Мартин *(буркотливо)*. Радий - не радий. Он вона хай радуєца. *(Киває на Настю)*. А мені з того яка помоч, як пришов, так і пойдеш.

Настя *(перериває їхню суперечку)*. Ти ж, мабуть, і голодний, Семене? Зараз я щось зготую. *(Кладає сина на ліжко, береться накривати стола)*.

Семен *(до батька)*. Та досить уже вам бурчати, скажіть краще: чужого нікого поблизу немає?

Мартин. Будь-то би немає... *(По паузі)*. Заходили тижні три тому двоє з савецької партизанки, питали, чи бульбаші не заглядають...

Семен. А ви ж що?

Мартин *(образливо)*. За дурня мене маєш, чи що? Вік прожив, а щоб не знав, що сказати!..

Семен. Тату! Я не сам. Зі мною батько отаман і старшини...

Мартин. То чого ж ти теревені правиш, людей у хату не кличеш?

Семен виходить надвір, подає знак рукою, що все спокійно. Із сутінків виходять Бульба-Боровець та начальник штабу Щербатюк-Зубатий. Охорона, що супроводжує їх, на якусь мить з'являється в полі зору і знову розтає в темряві.

Бульба-Боровець (*переступивши поріг*). Дай Боже, здоров'я усім, хто в цій хаті живе!

Простягає руку Мартинові. Услід за ним ручкається і Щербатюк-Зубатий. З іншої кімнати вигулькує Настя.

Бульба-Боровець. То оце, Семене, твоя дружина? (*Роздивляється Настю*). Ох і красуня! (*Жартома*). І де вони тільки такі виростають?

Семен. Та де ж, у лісах наших, на болотах...

Бульба-Боровець. А кажуть: забута Богом і людьми земля!.. (*Піднесено*). Благословенна земля!

Мартин (*втручається в розмову*). Прошу ласкаво панов до столу. Голодніє, мабуть, з дороги?

Бульба-Боровець. Щоб так уже голодні, то я б і не сказав, але гріх відмовлятися, коли добрі люди запрошують... Тільки б руки помити...

Настя зливає обом на руки, подає рушника, щоб витерти. А сама не зводить погляду з Семена.

Бульба-Боровець (*до Насті*). Вибачай, красуне, але служба є службою. От закінчиться війна, тоді вже налюбуетеся одне одним... (*До Семена*). Через годину старшини мають бути тут.

Семен виходить. Бульба-Боровець повертається до образів, хреститься й сідає за стіл. За ним - Щербатюк-Зубатий.

Бульба-Боровець. А ви ж чого стоїте, батьку? Складіть нам компанію...

Мартин сідає, теж перехрестившись.

Мартин. Настьо, а пошукай-но там, у миснику...

Настя приносить пляшку самогону, ставить на стіл, сама виходить в іншу кімнату до дитини.

Бульба-Боровець (*заперечливо махає рукою й жартієливо, по-селянськи каже*). Е-е-е, батьку, цього зілля, що ни, то ни.

Мартин. А що, у війську сухі закон? Похвально, похвально... Ну, а я собі накапаю трохи. (*Наливає, випиває*). Пригощайтеся, хлопці, чим Бог послав...

Їдять мовчки. Через кілька хвилин, вже трохи захмелілий, Мартин звертається до Бульби-Боровця.

Мартин. Ви звиняйте, що перебиваю, але скажіть, будьте добріє, яка ваша програма?

Бульба-Боровець, заскочений тим питанням зненацька, уважно й з цікавістю розглядає Мартина.

Бульба-Боровець. А в нас така програма, батьку, щоб бити ворогів!

Мартин. Е-е-е, пане товаришу, ви воюєте без програми?! За що ж ви воюєте? Армія, хлопці, мусить мати або свою державну програму, або програму тої партії, яку вона захищає...

Бульба-Боровець (*здивовано*). Та ви, я бачу, політик...

Мартин. Кий там в чорта політик! Але коли я був у петлюровцях, то в нас була своя програма.

Бульба-Боровець (*ще більше здивований*). То ви й у петлюрівцях були?

Мартин (*вдоволений справленим враженням*). А ви думали, звиняйте, що я пальцем роблени? Е-е-х, коб мені годков з двадцять скинуть! (*І знову захмеліло, причепливо*). То програми, я так пойняв, у вас нема?

Бульба-Боровець. Є, батьку, програма, як же без програми... От передам якось Семеном, почитаєте.

Мартин (*розпалюючись*). Хе! Почитаєте... А ти мені так, у двох словах, щоб пойнятно було...

Бульба-Боровець. Ну, коли у двох словах, то ми боремося за визволення України з чужого ярма та відбудову своєї суверенної держави. Наша армія не підлягає жодній політичній партії, жодним чужим силам, а підпорядковується тільки законному урядові української держави...

Мартин (*перебиваючи*). А де той уряд, звиняйте, у чорта?

Бульба-Боровець. Є, батьку, є. Ми тримаємо з ним зв'язок...

Мартин. То, кажеш, програма є? (*Наливає собі ще, випиває*). Та ви, хлопці, їжте, їжте... А от що там нащот села у вашої програмі записано?

Бульба-Боровець. Українська Повстанська Армія бореться за абсолютну перебудову українського села.

Мартин (*зацікавлено*). А як то?

Бульба-Боровець. А так, що частина землі буде в державному управлінні. Там же, де в цьому буде потреба і бажання людей, створюватимуться кооперативно-артільні господарства. А хто захоче – господарюватиме одноосібно, але за всіма правилами агротехніки...

Мартин. Може, ще й землю, що савети позабирали, оддасте? (*Вивчаюче дивиться на Бульбу*).

Бульба-Боровець. Аякже, землю як на кооперативні, так і на особисті господарства надасть держава законним актом на вічну приватну власність тому, хто її обробляє, безоплатно. Спекуляція землею та великовласницьке поміщицтво виключається...

Мартин. Ти диви!.. Действительно метикують шось непогане...

При цих словах з'являється в дверях Семен.

Семен. Ну, чого ви, тату, присікалися до людей?.. Дайте спокійно поїсти.

Бульба-Боровець. Ні-ні, Семене, в нас вийшла дуже гарна розмова... Ну, що там?

Семен. Старшини чекають на запрошення.

Бульба-Боровець (*піднімається із-за столу*). Дякую, батьку, за хліб-сіль і за цікаву балачку.

Мартин (*похитується*). Й ви мені, старому, вибачайте, коли що не так... (*Виходить з-за стола*). Бо без програми не мона, як же ж без програми... Ну, я пошов у клуню, подремаю... (*До Семена*). А ти, сину, дивись тут, щоб порядок був, щоб пани командири не казали потом: «Мартин такий, Мартин сякий».

Бульба-Боровець. До побачення, батьку! (*Подає йому руку. Той виходить*).

Щербатюк-Зубатий (*до Семена*). Прибери зі столу...

Семен ховає залишки їжі і напівпорожню пляшку в мисник.

Бульба-Боровець. Запрошуйте старшин.

Семен виходить з хати й через деякий час в кімнату увіходять старшини.

Бульба-Боровець. Прошу панів старшин підійти до столу.

Щербатюк-Зубатий тим часом розгортає і кладе на стіл велику штабову карту. Слабенький каганець ледь освітлює приміщення.

Бульба-Боровець. Панове старшини, як ви знаєте, загальне становище в Україні на цей час особливо загострилося. Далі продовжуються полювання на людей і масові репресії з нищенням цілих сіл та варварським відстрілюванням всього населення... Головна Команда Української Повстанської Армії видала наказ усім своїм «летючим бригадам» негайно розпочати заплановану другу фазу збройної акції проти гітлерівців, тобто вдарити ворога не тільки по адміністративних органах, але також почати бити його по всіх пунктах воєнно-стратегічного значення, а особливо по системі транспорту та постачання фронту на цілому просторі – від Чорного моря до Білорусі і Балтики... Вашим бригадам, об'єднаним в одну оперативну групу, належить провести одну з таких перших операцій на вузловому залізничному пункті – Шепетівці. (*До Щербатюка-Зубатого*). Прошу, пане поручнику, ознайомити старшин з наказом Головної Команди.

Щербатюк-Зубатий (*показуючи на карті, віддає розпорядження*). Першому загонові (*киває на одного із старшин*) переправитись машинами під Зв'ягель і там продемонструвати наскок на транспортні колони. Цим маневром треба відвернути увагу німців від нашої головної операції. Одну групу послати аж під Старокостянтинів, щоб там замінювати дорогу. Другий загін підсунеться під Полонне і перерве телефонний зв'язок з Бердичевим. Всі дороги, які ведуть з Бердичева на Полонне, замінювати, щоб німаки не могли підкинути своїх сил машинами. Славутська група (*звертається ще до одного з присутніх*) обходить залізницю Славута-Шепетівка і слідкуватиме, щоб не закрили семафорів. Нехай всі потяги їдуть на Шепетівку. Телефон до Острога та Здолбунова перерізати.

Звертається до командира ще однієї групи, що схилився над картою.

Щербатюк-Зубатий. ...Ви займете опівночі оці три пункти. (*Показує олівцем на карті*).

Командир групи. Так є!

Щербатюк-Зубатий. Звідси почнете наступ на станцію. (*Звертається до інших почергово*). Перша група наступає з півночі, друга обходить з північного сходу, третя - в резерві... Ви зі своєю сотнею знищите гестапо та нападете на в'язницю.

Переводить подих, окидає поглядом старшин.

Щербатюк-Зубатий. ...Початок наступу завтра о пів на першу. Гасло: дві білих, одна червона ракети. О шостій годині почати відступ до славутських лісів. До цього часу місто має бути очищене від ворога. Хат не палити, гестапівців та есесівців нищити, армійців роззброїти і замикати в тюрму... Транспортна група, зайнявши станцію, відстрілить дві червоні ракети. З усіх ешелонів, що підходять, боеприпаси і майно перевантажити на машини і відвезти негайно до лісу. Збіжжя і худобу, що йде до Німеччини, роздати людям. Населення повідомити, що наступ робить отаман Бульба... Хто має які запитання?..

Звучать голоси, що запитань немає.

Бульба-Боровець. Кажете, що все зрозуміло? Отже, до своїх частин. Йдемо на небезпечну операцію. Але це святе діло. За Україну, за кривди, що їх заподіяв наїзник, за наших братів і сестер. Смерть окупантам!

Старшини (*дружно*). На погибель!

Усі виходять. За якусь мить в хату заходить Семен. Він прибирає кімнату, відкриває віконце, щоб вийшов цигарковий дим, і навшпиньках увіходить до іншої кімнати.

Семен (*пошепки до Насті*). Заснув?

Настя (*схоплюється з ліжка, на якому сиділа поруч з сином*). Зморився...

Семен (*підходить до сонного Василька, нахилиється і цілує у чоло*). Прощай, сину. Може, ти доживеш до часів, коли не треба буде ховатись по ночах і нетрях, як мені.

Настя (*втирає сльози рукавом*). Немов сон, показався в хаті і знову йдеш... Коли ж воно все закінчиться? Дитя без батька росте.

Семен (*скрушино*). А що ж робити?.. Війна. (*Цілує і дружину*). Тримайся. Я скоро повернусь.

Виходить з хати. Настя в розпачі поривається за ним, а потім, наче опам'ятавшись, повертається до Василька.
(Затемнення).

Картина п'ята

Робочий кабінет бригаденфюрера Гальтермана в Києві. Генерал дрімає в розкішному фотелі. Різкий дзвінок телефона пробуджує його від сну.

Гальтерман. Donnerwetter! Sie geben mir auch in ober Nacht keine Ruhe!.. Вони навіть вночі не дають мені спокою!.. (Бере телефонну трубку, слухає). Це ви, майоре? То якого ж біса телефонуйте, увійдіть...

В кабінет увіходить черговий оперативного відділу коменданта есесів і поліції райхскомісаріату України майор Пфайль.

Пфайль. Heil Hitler!...

Гальтерман (підводиться з фотелю). Heil... Що сталося?

Пфайль. Бригаденфюрер! З Житомира надійшла тривожна радіограма. На вузлову станцію Шепетівка напали партизанські банди Бульби. Місцевий поліцей-фюрер есесів не має жодних резервів, бо всі свої сили він вислав на акцію в Коростенські ліси...

Гальтерман. Покличте до мене генерала Шера.

Пфайль миттєво зникає за дверима. Гальтерман нервово ходить по кімнаті, заглиблений у роздуми. Потім зупиняється біля великої карти України, що висить на стіні, уважно дивляється в неї. Тим часом входить генерал поліції Шер – високий, поставний, з пещеним обличчям. Разом з ним входить Пфайль.

Шер. Heil Hitler!..

Гальтерман (повертається від карти). Heil Hitler, kameraden... (До Пфайля). Хто приймав радіограму?

Пфайль (ступає крок уперед, виструнчився). Майор Пфайль. До вашого наказу!

Гальтерман. Читайте...

Пфайль (схвильовано читає радіограму). «Сьогодні біля першої години банди Бульби напали на місто і станцію Шепетівка. Їх кілька тисяч. озброєння – автоматична зброя і протипанцерні гармати. Наступають з усіх сторін. Ми не маємо чим оборонятись, відступаємо з міста і нищимо радіостанцію. Просимо допомоги...»

Майор Пфайль замовкає. Гальтерман знову підходить до карти.

Гальтерман (після паузи). Покличте до мене штурмбанфюрера Радомського з СД.

Пфайль вискакує з кабінету виконувати розпорядження.

Гальтерман. Herr Шер! Якими силами розпоряджаєтеся ви в Київській окрузі?

Шер (виструнчившись). Два батальйони в Києві, один у Білій Церкві, один у Смілі, школа жандармерії, сотня важкої зброї в Києві і штаб-сотня німецької поліції...

Гальтерман. Оголосити тривогу по всіх частинах і кинути всіх до Бердичева. Там дістануть дальші накази.

Шер (нерішуче). Пробачте, бригаденфюрер, німецькі частини потрібні тут. Я не можу оголосити округу. А українські частини, я вважаю, на таку акцію не можна посилати. Я знаю, чим дихають einheimische - ці тубільці. Вони ненавидять нас у глибині своєї проклятої душі. Я відважився б вислати їх на найбільш небезпечні акції проти червоних, але проти Бульби їх вислати не можна. Українці - патріоти і проти своїх битися не будуть. (Іронічно). Хіба що схочемо подарувати Бульбі кілька батальйонів вишколених вояків...

Гальтерман (сердито). Ви не жартуйте, генерале. Ми мусимо прийняти рішення, час не стоїть!

До кабінету вбігає Пфайль.

Пфайль (тремтячим голосом). Радіограма з Бердичева.

Гальтерман нетерпляче вириває з його рук папірця.

Гальтерман (читає у голос). «Від першої години тридцяти двох хвилин до Бердичева не підійшов ні один потяг, телефонний зв'язок з Шепетівкою перерваний. Під Полонним чути сильні вибухи...»

Двері знову відчинилися. До середини увіходить червоний задиханий начальник СД штурмбанфюрер Радомський, невіголений, заспаний, розхристаний.

Гальтерман (до Радомського). Радомський! Ви чули, що сталося в Шепетівці?

Радомський. Так, mein General, мені повідомили... Слухаю ваших наказів...

Гальтерман. Якими силами ви розпоряджаєтеся?

Радомський. На жаль... Усі підрозділи уже задіяні. (Після певної паузи хриплим голосом). Коли бандити відійдуть, ми зможемо провести там каральну акцію...

Гальтерман (до присутніх). Панове, як ви розцінюєте таке становище? Що треба зробити, на вашу думку?

Всі мовчать і дивляться на генерала Шера. Той проводить рукою по рожевому підборіддю.

Шер (*спокійним голосом*). Ми не можемо дати собі раду з українськими бандами. Вживати місцеві відділи для їх побороювання дуже небезпечно. Мусимо звернутися до вермахту по допомогу, бо Волинсько-Подільська округа сама ніяк не справиться.

Гальтерман (*піднімає телефонну слухавку*). З'єднайте мене з начальником тилкових розташувань... (*Після паузи*). Алло! Пане полковнику! Говорить бригаденфюрер Гальтерман. Нас повідомили, що на місто Шепетівку напали банди Бульби. Місцевих сил не вистачає для боротьби з ними. Я не маю жодних резервів, щоб кинути їх на допомогу. Прошу виділити для цієї акції військові частини... (*В міру того, як вислуховує співрозмовника, обличчя його багряніє*). Що? Чому не можете? Але це скандал. Я повідомлю про це райхсфюрера. Це загрожує вам так само, як і нам... (*Розгнівано кидає слухавку*). Неможливо! До кого ще маю звернутися? (*Знову бере слухавку*). Сполучіть мене з головним мадярським штабом... Алло! Тут... Donnerwetter! (*До присутніх*). Той осел не знає німецької мови... (*Знову в слухавку*). Покличте когось, хто знає німецьку мову...

Минає хвилина, друга. Гальтерман перекладає слухавку в ліву руку, правою витягає з кишені папіросницю і сідає боком на стіл. Ліва нога починає коливатись. Постукує цигаркою об стіл і підносить до рота. Раптом у слухавці щось хрипить.

Гальтерман кидає цигарку, напружується.

Гальтерман. Алло! Бригаденфюрер есесів Гальтерман... Прошу сполучити мене з начальником штабу розташування мадярських королівських військ в Україні... Дякую... Алло, пане полковнику! Дозволю собі потурбувати вас... Банди Бульби напали на Шепетівку, потрібна ваша допомога...

Декілька хвилин вслухається в те, що йому повідомляє співрозмовник.

Гальтерман (*до присутніх*). Панове! Мадярські війська з Бердичева, Вінниці і Кам'янця-Подільського вже в дорозі до Шепетівки. Вони там наведуть порядок... (*Полегшено*). Дякую, ви вільні...

Всі виходять. Гальтерман знову умищується в фотелі, дрімає. За вікном свіглішає, надходить ранок. Увіходить Пфайль.

Пфайль (*несміливо*). Пане генерале... Знову радіограма...

Гальтерман (*розплющує очі*). Давайте... (*Читає*). Donnerwetter! (*Повторює написане в радіограмі*). «Мадярська дивізія зайняла Шепетівку. Але українських банд там уже не виявлено... Чотири ешелони з різним майном ними розвантажено і перевезено до лісу... Два транспорти з робочою силою, що відправлялися в фатерлянд, розбіглися... Спалені машини на базарній площі, розбиті двері складів, ушкоджені паротяги на станції... Розгромлено офіційні установи...» О, mein Got! (*Хапається за голову*). Що це за країна, що за народ! (*Дивиться у вікно*).

З наростаючою силою звучить пісня «Про «Поліську Січ».

(*Завіса*).

Епілог

Пісня дещо притищується. Знову на авансцені перед завісою, але вже з правого від глядачів боку, прожектор висвітлює Оповідача.

Оповідач. Посланці Москви йому пропонували прощення усіх гріхів та зрадництва в обмін на генеральське звання й підпорядкування своїх загонів Москві. Отаман заявив на те, що зрадником себе не вважає, бо ніколи не присягав Москві, а боровся й буде боротися за звільнення своєї землі від будь-якого окупанта.

Високим чином та спокійним ситим життям зваблювали його стати до них на поліційну службу представники німецьких окупаційних властей, обіцяючи в майбутньому подумати про незалежність України. У відповідь він вимагав: припинити репресії проти населення України і звільнити усіх українських політичних в'язнів; визнати суверенну Українську республіку зараз – а не колись, з власною внутрішньою та зовнішньою політикою і армією; припинити безоглядний економічний грабунок України...

Його провокували на братовбивчу війну з іншими відлами українського національного опору, але він вистояв, попри особисту сімейну трагедію.

Пройшовши фашистські концтабори, вже на схилі своїх літ, на чужині, отаман Тарас Бульба-Боровець писав: «Нас вивів Господь на волю не для того, щоб займатися міжпартійними суперечками чи роздувати ворожнечу в середині нашого народу... Наше завдання – вчитися всього, що є краще та конструктивніше в інших народів, вчитися спостерігати явища, шанувати один одного, проїнятися справжньою любов'ю до свого брата і народу, як одна велика нація, як сини одного поневоленого народу, класти цеглинку за цеглинкою у величну будову нашого національного храму – Української Держави».

Ви чуєте його, нащадки!?

Світло прожектора гасне. «Пісня про «Поліську Січ» наростає, заповнює собою весь простір.